

ZA HRANICAMI FILANTROPIE PRVÉ ROKY PREŠPORSKEJ SPORITELNE (1842 – 1849)¹

ŠTEFAN GAUČÍK

GAUČÍK, Štefan. Beyond philanthropy. The first years of the Pressburger Sparkassa (1842–1849). *Historický časopis*, 2021, 69, 3, pp. 439–464, Bratislava.

This study deals with the circumstances of the establishment of the Pressburger Sparkassa as well as its business activities and business ambitions in the period 1842–1849. It was precisely in the Hungarian context that in the first half of the 19th century their „hybrid“ forms were created. These institutions were on the borders of profit and philanthropy and their social mission also expanded gradually. Under the particular Hungarian conditions, the savings – banks grew rapidly into more or less dominant bank depositories led by the most influential and wealthiest businessmen, however, they observed in their titles the word: “savings – bank” for a long time. The Pressburger Sparkassa became a pioneer in spreading the business principle in Hungarian banking. This financial institution was initiated in the city’s society by generally recognized personalities, merchants and aristocrats, representatives of the local mainly German and to a lesser extent Hungarian elite in 1841. In fact, it acted as a depository bank from the beginning on. Foreign impulses played an important role as well as domestic initiatives, the promotion of the ideas of savings and banking, and last but not least, the business experience of Pressburg traders.

Key words: Banking History. Credit. Kingdom of Hungary. Bratislava (Pressburg). Pressburger Sparkassa.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.3.3>

Syntézy dejín bankovníctva v Európe sa často zaoberajú počiatkami moderných obchodných bánk a súkromných bankových domov a datujú ich vznik a rýchly rozmach už od 16. storočia. Niet pochyb o tom, že rozvoj a diferenciacia finančných a úverových vzťahov na regionálnej i štátnej úrovni, vylepšovanie bankových techník, špecializácia bankárov na lukratívne finančné operácie (aj) nadnárodného významu, podporovali tzv. finančnú revolúciu, ktorá predchádzala priemyselnej revolúcii v 18. storočí. Pravdou ale je aj to, že úloha obchodných

1 Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0069/21 *Úloha meštianstva v modernizačných procesoch pri prechode od stavovskej k občianskej spoločnosti (Uhorsko a Slovensko 1780 – 1918)*, riešeného v Historickom ústave SAV.

bánk v industrializácii a pri posilňovaní hospodárskeho rastu je zatiaľ nezodpovedanou otázkou. Banky sa totiž ani v 18. storočí a ani vo vyspelejších západných štátoch Európy nestali podporovateľmi priemyslu. V prípade menších bánk možno skôr pozorovať úzku spätosť s poľnohospodárskym vidiekom.²

Nové formy špekulatívnych obchodov najmä s cennými papiermi, ako aj investičné stratégie v priemyselných odvetviach logicky inšpirovali vznik nového typu bánk v polovici 19. storočia, najmä univerzálnych, podľa vzoru francúzskeho *credit mobiliér*, ktoré sa od 50. rokov 19. storočia rozšírili v Nemecku a Rakúsku a po roku 1867 sa objavili aj v Uhorsku.³ Popri tradičných aktivitách sa zaoberali aj financovaním priemyslu a železníc. Popri nich vznikali aj banky, ktoré sa zamerali na krátkodobé, ale zato výnosné burzové obchody (*Maklerbank*), aby sa z nich potom niektoré v rýchlo sa globalizujúcom hospodárskom svete stali obeťami moderných finančných kríz. Subvencie zo strany obchodných bánk pre priemysel, resp. zakladanie priemyselných, obchodných, dopravných a iných podnikov, ktoré nadväzovali na zahraničné príklady, boli celkom logické a vítané. Bez týchto bánk by sa vôbec nerealizoval všeobecný rozmach priemyslu, najmä toho ťažkého.

Existuje ale ešte jedna paralelná – možno trochu menej prezentovaná – história jedinečného, ale v dobovom spoločenskom kontexte predsa prirodzeného typu alternatívnych finančných sprostredkovateľov. Do tejto kategórie je možné zaradiť sporiteľne a úverové družstvá. Ich príbehy pokračujú aj v súčasnosti a ich hospodársky význam nie je možné podceňovať. V súčasnosti sa už akoby premenili na súkromné finančné inštitúcie a je ich ťažké odlišiť od akciových bánk fungujúcich na komerčnom princípe, pričom ich spoločenská angažovanosť má čoraz pesterjšie podoby. Prirodzene, stále sa kladie dôraz na ich čisté sporiteľské korene, etické správanie voči klientom a otvorenosť voči lokálnym záujmom.⁴

Oproti obchodným bankám, ktoré prijímajú vklady a poskytujú pôžičky, je možné definovať základné črty alternatívnych finančných inštitúcií. Sústreďujú sa na dlhodobé udržiavanie schopnosti vytvárať zisk, na zainteresovanosť sociálnych skupín a sú prevažne nekomerčného charakteru. Ich organizačná štruktúra

-
- 2 KINDLEBERGER, P. Charles. *A Financial History of Western Europe*. London: George Allen&Unwin, 1984, s. 11, 35–54. ISBN 978-0415436533; FERGUSON, Niall. *Vzostup peňazí. Finančné dejiny sveta*. Bratislava: Kalligram, 2011, s. 34 – 65. ISBN 978-80-8101-456-7.
 - 3 POHL, Manfred. *Entstehung und Entwicklung des Universalbankensystems: Konzentration und Krise als wichtige Faktoren*. Frankfurt am Main: Fritz Knapp Verlag, 1986. ISBN 978-3781903524.
 - 4 METTENHEIM, von Kurt – BUTZBACH, Olivier. Alternative Banking History. In METTENHEIM, von Kurt – BUTZBACH, Olivier (eds.). *Alternative Banking History and Financial Crisis*. London; New York: Routledge, 2014, s. 11. ISBN 9781781440711; BÜLBÜL, Dilek – SCHMIDT, H. Reinhard – SCHÜWERT, Ulrich. Savings Banks and Cooperative Banks in Europe. In *White Paper Series*, 2014, č. 5, s. 38. ISSN 2194-1416.

je decentralizovaná, je v nej zastúpené široké spektrum zainteresovaných strán, čím sa odlišujú od hierarchizovanej štruktúry (vrcholový manažment, úzka skupina akcionárov) obchodných bánk. Zásadným rozdielom je aj to, že alternatívne finančné inštitúcie sa nesnažia maximalizovať zisk, ale koncentrujú sa na udržanie prevádzky. Ich kapitálové rezervy umožňujú zosúladiť dlhodobú udržateľnosť zisku so stratégiami v sociálnej alebo vo verejnoprospešnej oblasti (dotácie sociálnym organizáciám a kultúrnym inštitúciám, podpora bývania, zdravotnej starostlivosti a udržateľnosti životného prostredia).⁵

Vývoj sporiteľníctva

Korene sporiteľníctva je možné identifikovať v 14. a 15. storočí v inštitúciách, ktoré vznikali z iniciatívy katolíckej cirkvi a svetskej moci (panovníci, zemepáni). Predobrazy sporiteľní nájdeme v stredovekých kresťanských a zvlášť v rehoľných podporných fondoch, ako aj v dodnes existujúcich a prosperujúcich záložniach renesančných talianskych miest (*Monte de Pietà*). Snažili sa o zníženie úžery, o transparentnejšie finančné operácie a chceli byť nápomocné chudobným – tieto prístupy boli vnímané ako kroky k blaženosti kresťanských veriacich.⁶ V období reformácie sa zakladateľmi takýchto inštitúcií so silným akcentom na reguláciu problémov chudoby a zabezpečenie sociálnych istôt stali aj protestantské kniežatá a protestantské cirkevné spoločenstvá. Za týmito zákonnými a pomalými reformnými krokmi stál dlhotrvajúci a zároveň aj nebezpečný spoločenský problém: neriešená situácia chudobných, ktorá ohrozovala spoločenský poriadok. Cesty riešenia boli rôznorodé, adekvátne miestnym pomerom, ako aj vôľe a postojom cirkevných, aristokratických a meštianskych elít. Okruh inštitucionálnej starostlivosti o chudobných sa rozširoval, veľký význam dostávali aj pestré formy spolčovania (cechy, banské pokladnice, pohrebné spolky), prepojené ešte na cirkevné štruktúry.⁷

Dôležitý duchovno-ideologický posun sa viaže k nástupu myšlienky ľudomilstva (filantropie) v 18. storočí, úzko spojenej s osvietenstvom. Išlo v podstate o charitatívne činnosti, ktoré sa už uplatňovali mimo cirkví a do istej miery nahradzovali kresťanskú charitu. Filantropia sa stala etalónom vzťahujúcich sa

5 METTENHEIM, von Kurt – BUTZBACH, Olivier. Alternative banking: Theory and evidence from Europe. In *Brazilian Journal of Political Economy*, 2012, roč. 32, č. 4, s. 581 – 852. ISSN 1809-453.

6 CARBONI, Mauro – FORNASARI, Massimo. Between ethics and profit. Shaping a coordinated credit network in pre-modern and modern Italy. In CANTALUPPI, Anna et. al. *Social Aims of Finance*. Frankfurt am Main: EABH, 2020, s. 38 – 40. ISBN 978-3-9808050-7-0.

7 CZIKE, Klára – KUTI, Éva. *Önkéntesség, jótékonykodás, társadalmi integráció*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, 2006, s. 114. ISBN 963-8139-16-1.

meštianskych elít a progresívnej časti aristokracie. Zo strany meštianstva sa prejavovala nielen ako konkrétna podporná činnosť a nástroj smerujúci k sociálne slabším, ktorý eliminuje sociálne napätie, ale aj ako vznešené konanie sledujúce konkrétny cieľ, aby boli mešťania v rámci stavovského zriadenia akceptovaní starými elitami.⁸

Sporiteľne, resp. ich predobrazy sa vyvíjali paralelne, niekedy veľmi odlišnými cestami v západoeurópskych krajinách, najmä v Anglicku, Škótsku, Francúzsku, Taliansku a Nemecku. Stali sa úspešnými v priebehu 19. storočia. Z nich najmä nemecký model sa stal vplyvným a štruktúrovaným. Vznikali aj rôzne hybridné formy, ktoré pôsobili na hranici súkromného a verejného sektora, a dôležitými hráčmi boli aj štátne verejné sporiteľne.

Môžeme však identifikovať odlišné vývojové trendy sporiteľníctva. Sporiteľne v Anglicku a Škótsku vznikali na konci 18. storočia z iniciatívy statkárov, aristokratov a najmä cirkevných hodnostárov na základe filantropie, a ich adresnými skupinami boli predovšetkým robotníci, služobníctvo a mládež.⁹ Proces „inštitucionalizácie“ sporiteľní v Anglicku sa viaže k roku 1804, k sporiteľni v Tottenhame. Podľa jej vzoru sa začali tieto pokladnice nazývať sporiteľňami (*savings banks*). Veľmi skoro sa pristúpilo k zákonnej regulácii sporiteľní. Britský parlament v roku 1817 schválil zákon pre Anglicko a Írsko (o dva roky nato aj pre Škótsko), ktorý nariadil koncipovať stanovy, usmerňoval pôsobenie dôverníkov vo vedúcich pozíciách týchto inštitúcií, dbal na zákonnosť finančných operácií a stanovil úrokovú mieru vkladov, ako aj sociálny profil.¹⁰ Vo Francúzsku, hoci je tu možné identifikovať vplyv talianskych *Monte de Pieta* (stanovy sporiteľne od Huga Delestrea z roku 1611), vlastný rozmach sporiteľníctva sa viaže až k roku 1818, k založeniu parížskej sporiteľne z iniciatívy aristokratov a podnikateľov. Spoločným prvkom francúzskeho a britského sporiteľského modelu bolo to, že časť nahromadeného kapitálu sa podľa stanovených pravidiel odovzdávala štátnej pokladnici.¹¹ Kvôli politickej nejednote sa talianske sporiteľne na severe a juhu krajiny rozvíjali rôznymi smermi a ich štátna regulácia sa oneskorila. Ich rýchly vývoj začal až po roku 1861.¹²

8 ADAM, Thomas. *Philanthropy and the Shaping of Social Distinctios in Nineteenth-Century U.S., Canadian, and German Cities*. In ADAM, Thomas (ed.). *Philanthropy, patronage, and civil society: Experiences from Germany, Great Britain, and North America*. Bloomington: Indiana University Press, 2004, s. 17. ISBN 978-0-253-34313-0.

9 HORNE, H. Oliver. *A History of Savings Banks*. Oxford: IBH Publishing Co., 1947, s. 60 – 70.

10 SLAVÍK, Josef E. *Spořitelnictví a jeho snahy opravné*. Praha: Tiskem »Politiky« závodu tiskářského a vydavateľského, 1908, s. 23.

11 SEIDEL, Max. *Das Sparkassenwesen*. In *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1908, zväzok 64, zošit 1, s. 58.

12 MALCHUS, A. Carl. *Die Sparkassen in Europa. Darstellung der statutenmässigen Einrich-*

V dejinách európskeho sporiteľníctva v 18. a 19. storočí zohrávali nemecké sporiteľne významnú úlohu. V týchto oblastiach (a vo Švajčiarsku) sa vyvíjal vzor sporiteľníctva, ktorého prvky boli už od konca 18. storočia presne teritoriálne vymedzované v obciach, mestách, či na územiach kniežatstiev.¹³ Ústavy disponovali presne skoncipovanými stanovami a prijímali skromnejšie vklady aj od menej solventných skupín obyvateľstva. V nemeckých kniežatstvách a slobodných mestách Hanzy sa začali vyvíjať v kontexte jestvujúcich spoločensko-ekonomických podmienok a na základoch obecných pokladníc (*Leihkasse*).¹⁴ Štátne regulácie bolo možné identifikovať až od 30. rokov 19. storočia, keď prebiehala aj postupná diferenciacia ich úverových obchodov (niektoré sa špecializovali na hypotekárne úvery, najmä na poľnohospodárskom vidieku a stali sa bankami). Proces vzniku veľkých sporiteľských zväzov a čulú diskusiu o ich podstate ako administratívno-finančných centier je možné sledovať od 80. rokov 19. storočia.¹⁵

Vzorom možno všetkých sporiteľní v Habsburskej monarchii bola Prvá rakúska sporiteľňa (*Erste Österreichische Sparkasse*). Na základe nemeckých a anglických impulzov pôsobila od 4. októbra 1819 a napriek komunikovaným filantropickým ideám, v praxi presadzovala komerčné ciele.¹⁶ Najmä v rakúskych dedičných krajinách a Čechách založila hustú sieť sporiteľní, resp. podľa jej vzoru vznikali nové inštitúcie tohto typu (Lubl'ana – 1820, Innsbruck a Bregenz – 1822, Ober Hollabrunn – 1824, Graz a Praha – 1825). Do roku 1848 vyvíjalo úverovú činnosť až 17 sporiteľní, medzi nimi aj *Böhmische Sparkassa*.¹⁷

Vývoj v uhorských podmienkach bol iný. Z Viedne – vzhľadom na hospodársku zaostalosť – nevyšla iniciatíva na založenie sporiteľní, ale v priebehu rokov 1827 – 1828 boli v ôsmich mestách (Prešporok, Trnava, Nové Zámky, Zvo-

tungen der grossen Mehrzahl von solchen in Europa, mit einer Nachweise des Betrages der in denselben aufgesammelten Ersparnisse. Heidelberg; Leipzig: Neue Akademische Buchhandlung von Carl Gross, 1838, s. 347 – 353.

13 Prvá sporiteľňa v Európe *Hamburger Allgemeine Versorgungsanstalt* v Hamburgu bola založená v roku 1778, nasledovali ju ďalšie v mestách Oldenburg (1786), Kiel (1796), Altona (1801). WYSOCKI, Josef. *Untersuchungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte der deutschen Sparkassen im 19. Jahrhundert.* Stuttgart: Deutscher Sparkassenverlag, 2005, s. 24. ISBN 978-3-09-302861-8.

14 Napríklad *herzogliche Leihkasse* v Brunswicku pôsobila od roku 1765.

15 SIMPSON, C. V. J. *The German Sparkassen (Savings Banks).* London: Civitas, 2013, s. 6. ISBN 978-1906837464.

16 *Die Sparcasse. Eine faßliche Darstellung des Zweckes, der Vortheile für das Allgemeine, und der Einrichtung eine Sparcasse-Anstalt, mit Rücksicht auf die erste österreichische Anstalt diese Art für das Volk und dessen nähere Vorsteher.* Wien 1821; MALCHUS, ref. 12, s. 1 – 12.

17 TOMÁNEK, Antonín. *Spořitelny jindy a nyní se zvláštním zřetelem ke způsoby upotřebení správních přebytků.* Praha: Nákladem Svazu českých spořitelien v Čechách, na Moravě a Slezsku, 1912, s. 67; *Sto let Spořitelny české 1825 – 1925.* Praha 1925, s. 2.

len, Győr, Segedín, Osijek a Varaždín) založené tzv. komandity (*Commandite, Geschäfts-Kanzlen*). V ich správe dostali pozície najvplyvnejší obchodníci, aristokrati a cirkevní hodnostári. Podľa inštrukcií viedenskej centrály poskytovali úvery pre obchod a remeslá. Centrála kontrolovala ich činnosť, úvery a účtovníctvo.¹⁸ Najdlhšie, t. j. do roku 1844 pôsobili komandity v Prešporke a Trnave, keď sa po ich likvidácii vďaka miestnym obchodníkom už rýchlo zorganizovali prvé mestské akciové banky. Začala sa tiež u nás nová éra finančných dejín.¹⁹

Sporiteľne postupne začali formovať spoločenské a ekonomické pomery v jednotlivých krajinách, najmä v druhej polovici 19. storočia a na národných finančno-úverových trhoch sa stali významnými hráčmi. Ponúkali širokú škálu moderných finančných služieb na celoštátnej úrovni pre všetky vrstvy obyvateľstva, ale najmä pre stredných podnikateľov, remeselníkov a maloobchodníkov. Na druhej strane, v štátoch s málo rozvinutým bankovým systémom sa vytvárali ich prechodné formy. Tieto sa za krátky čas pretransformovali na banky s obchodno-špekulatívnymi zámermi.

Uhorsko – zaostávanie alebo špecifický kolorit?

Do zorného poľa uhorskej/maďarskej politickej a hospodárskej elity na prelome 18. a 19. storočia sa vôbec nedostali sporiteľne ako modernizačné nástroje ekonomiky. Polemiky uhorských stavov s viedenskou centrálnou vládou sa viedli najmä o háklivých daňových otázkach, o stabilizácii štátneho rozpočtu po napoleonských vojnách a o netransparentnom pôsobení Rakúskej národnej banky, ktorá nezverejňovala správy o investovaní voľných peňazí. Uhorské stavy kritizovali jej inflačnú finančnú politiku, ktorú zapríčinilo vydávanie veľkého množstva bankoviek. Boli si vedomé dôležitosti centrálnej banky, ale snažili sa ovplyvňovať jej činnosť v Uhorsku a chceli vymedziť jej výsady v oblasti vydávania papierových bankoviek. Šlo o jednu z ciest, ako sa zbaviť prekážok rakúskej centralizačnej hospodárskej politiky.²⁰ V tejto situácii sa rýchlo rodili myšlienky a plány nielen na založenie samostatnej Uhorskej národnej banky a súkromných obchodných bánk, ale aj návrhy na špecializované úverové inštitúcie, ktoré by sa zamerali na hypotekárne obchody a úverovanie panstiev. Tieto podnety pochádzali najmä zo strany najvplyvnejších obchodníkov v Pešti.²¹

18 *Allgemeine Ams-Instruktion dann die besonderen Instruktionen für die Cassen, Liquidatur und Buchhaltung der ersten österreichischen Spar-Casse*. Wien 1840.

19 VARGHA, Gyula. *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1896, s. 82 – 83. Prešporská sporiteľňa pôsobila od roku 1842 a Trnavská sporiteľňa bola založená v roku 1846.

20 BÁCSKAI, Tamás (ed.). *A Magyar Nemzeti Bank története. I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816 – 1924*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993, s. 90 – 91. ISBN 9632226615/1.

21 V máji 1830 bola predstretá žiadosť miestodržiteľstvu o založení Peštianskej uhorskej ob-

V uhorských politických a odborných kruhoch v 20. rokoch 19. storočia sa už viedli čoraz intenzívnejšie diskusie o úverových problémoch a vôbec o podobe uhorského bankovníctva. Dôležitým fenoménom bolo, že snahy o založenie predovšetkým komerčných bánk iniciovali najmä nemeckí a židovskí obchodníci, ktorí počas napoleonských vojen zbohatli z dodávok pre rakúsku armádu, z domáceho tovarového obchodu a vývozu surovín do okolitých krajín. Obchodníci s poľnohospodárskymi plodinami zase využívali dlhodobú konjunktúru pšenice v monarchii a zvýšený odbyt v Predlitavsku. Chceli si zúročiť nahromadený kapitál a získať ďalšie ekonomické pozície. Práve tento obchodnícky princíp sa v začiatkoch logicky pretavil do sporiteľní v Uhorsku a pôvodné filantropické ciele sa objavovali len sporadicky, resp. sociálna misia bola menej charakteristická.²²

„Prvá lastovička“ sporiteľní v Uhorsku sa viaže k ekonomicky vyspelej a uvedomelej komunite Sasov v Sedmohradsku, k Všeobecnej sporiteľni v Brašove (*Kronstädter Allgemeine Sparkasse*) založenej v roku 1835, ktorá ale nefungovala ako vzor pre ostatné uhorské sporiteľne. Ešte v roku 1827 vznikol z iniciatívy radcu Petra Traugott Langeho plán sporiteľne podľa stanov Prvej rakúskej sporiteľne vo Viedni. Po administratívnych ťažkostiach – stanov rakúskej sporiteľne boli práve pod revíziou a tým schvaľovanie brašovskej sa predlžovalo – sa napokon prijal model sporiteľne v Norimbergu. Zakladajúce valné zhromaždenie sa konalo 18. novembra 1835. Brašovská sporiteľňa pôsobila na spolkovom princípe. Snažila sa o zbieranie malých kapitálov, presadzovala filantropické ciele a prostredníctvom zvláštneho fondu podporovala chudobné vrstvy. Jej príjmy tvorili predovšetkým menšie vklady. Napriek tomu, že sa v Brašove nedeklarovali obchodné ciele, svojou húževnatou činnosťou sa do polovice 19. storočia vyšplhala medzi popredné sporiteľne v Uhorsku. Jej finančná činnosť sa sústreďovala v samotnom meste a len menšia časť v okolitom regióne zvanom Burzenland.²³

Druhá sporiteľňa vznikla v centre finančného života Uhorska, v Pešti. Myšlienku peštianskej sporiteľne už dlhšie propagoval vo verejnom živote aj v krásnej literatúre András Fáy. V roku 1825 zverejnil plán „malej kasy (Sparkassa)“, ktorú by riadil súkromný obchodník alebo samotná stolica, poskytovala by výhodné úroky a zjednotila by drobné kapitály. V roku 1839 – na základe zahra-

chodnej banky (*Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*), ktorá vznikla až o jedenásť rokov neskôr. *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1841 – 1941. Száz esztendő emlékei*. Budapest: Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, 1941, s. 6.

22 BÁCSEKAI, ref. 20, s. 114 – 115.

23 EGRY, Gábor. *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés?* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2009, s. 87 – 89. ISBN 978-973-8468-83-2. Norimberská sporiteľňa bola prvou v Bavorsku. Bola založená v roku 1821 a pôsobila na území mesta.

ničných, najmä anglických a nemeckých podkladov – zverejnil detailný plán sporiteľne, ktorá sa opierala najmä o statkárov Peštianskej stolice. Podpora stavov sa nám javí byť prirodzená, pretože Fáy uvažoval racionálne: bez politickej a finančnej podpory stolice nebolo možné realizovať tento plán. Stredná šľachta riadila stoličnú administratívu a disponovala nielen veľkým pozemkovým majetkom, ale aj hotovosťou. Ďalšími potenciálnymi klientmi mali byť remeselníci, obchodníci a majetnejší poddaní. Prvé roky akoby znamenali jednoznačné víťazstvo sporiteľskej myšlienky, ale kvôli prílivu väčšieho množstva peňazí sa všetko zmenilo. Premena smerovania a účtovníctva inštitúcie na akciovú banku bola nevyhnutná.²⁴

Fáy v nasledujúcich rokoch vehementne bránil čistú povahu sporiteľní, t. j. prioritu ľudomilstva, boj proti pauperizmu a sociálne pozdvihnutie ľudí. Polemizoval s názormi, že tieto inštitúcie musia fungovať na komerčnej báze. Uznával, že sporiteľne nielen v Európe, ale aj v Uhorsku sa museli prispôbiť daným politickým, spoločenským a hospodárskym pomerom, ako aj kultúrnej úrovni obyvateľstva, ale existovali základné ideové postuláty, ktoré nie je možné meniť, resp. ich hodiť do koša (služba „*pracujúcim a chudobným triedam*“).²⁵ Jeho erudovaná argumentácia zahraničnými príkladmi, nie ziskovo a na dividendy zameranými ústavmi, ale nič nezmenila na fakte, že v praxi nebolo možné zastaviť proces transformácie sporiteľní v Uhorsku na depozitné banky. Príkladom toho bol aj ústav, ktorý vznikol s jeho pričinením. Časť akcionárov totiž už v roku 1841 iniciovala zmenu profilu, ale väčšina valného zhromaždenia to nepodporila. Prvá krajinská peštianska sporiteľňa pristúpila až v októbri 1845 k zmene obchodnej stratégie a zmenila si aj organizačný model. Zvýšila hranice prijímaných vkladov; okrem hypoték sa rozšírilo portfólio o zmenkový obchod mimo hraníc Peštianskej stolice do celého Uhorska a zvýšili sa dividendy vyplácané akcionárom.²⁶

Ďalším príkladom ústavu, ktorý bol veľmi skoro pretvorený na akciovú banku, bola sporiteľňa v Arade (*Aradi Első Takarékpénztár*), ktorá sledovala stanovvy Peštianskej krajinskej prvej sporiteľne.²⁷ Vznikla ešte na spolkovom základe 19. marca 1840 a vytýčila si filantropické ciele.²⁸ Jej stanovvy obsahovali tradičné

24 BADICS, Ferenc. *Fáy András életrajza*. Budapest: Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, 1890, s. 399 – 400, 492 – 500.

25 FÁY, András. Kimutatások, a' hazai létező és létesülendő takarékpénztárak ügyében. In *Jelenkor*, 20. júla 1845, roč. 14, č. 58, s. 346 – 348; Tamže, 24. júla 1841, roč. 14, č. 59, s. 351 – 353.

26 FENYVESSY, Adolf. *A Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület ötven éves története 1840 – 1889*. Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1890, s. 24, 29, 30.

27 HOLBESZ, Antal. *A magyar hitelszervezet története*. Budapest: May János Nyomdai Műintézet, 1939, s. 36.

28 VARGHA, ref. 19, s. 104.

tézy: vytvoriť príležitosť, aby nádenníci, sluhovia, remeselníci, vdovy a siroty mohli ukladať svoje úspory a aby tie boli zúročené; týmto spôsobom by si mohli uľahčiť svoj ťažký život a v prípade choroby by mali úspory. O štyri roky neskôr sa už všetko zmenilo. Akcionári v Arade na odporúčanie hlavného pokladníka Ignáca Markovitsa – vnímajúc zvýšený vplyv obchodníkov v iných mestách – sa priklonili k obchodníckemu princípu a pretvorili ústav *de facto* na banku.²⁹

Ďalšia sporiteľňa sedmohradských Sasov, takisto s filantropickým zameraním, vznikla v meste Sibiň (Hermannstadt, Nagyszeben,) z iniciatívy Friedricha Michaela Herberta 21. novembra 1841 a niesla názov *Hermannstädter Allgemeinen Sparkassa*. Tak, ako sporiteľňa v Brašove aj táto si zachovala v stanovách a finančnom pôsobení tradičné črty.³⁰

Významné miesto v dejinách sporiteľníctva a bankovníctva v Uhorsku zohrávali inštitúcie na území dnešného Slovenska, kde ich do roku 1848 vzniklo až rekordných 12.³¹ Aj v tomto regióne sa zaktivizovali obchodníci. Využili zákonné možnosti a svoj ekonomický potenciál pri zakladaní nových sporiteľní, pričom zužitkovali stanovy a pokladničné systémy už existujúcich sporiteľní v Pešti a Prešporoku. Na druhej strane, pozorne sledovali pôsobenie sporiteľní v ďalších regiónoch Uhorska (v Győri, Miškovci a Šoproni), teda existoval transfer skúseností a vedomostí medzi elitami jednotlivých sporiteľní.

Filantropické idey sa buď posúvali do pozadia, alebo zmizli hneď v začiatkoch. Najlepším príkladom toho z hornouhorskeho/slovenskeho regiónu je nemecko-maďarská Prešovská sporiteľňa (*Eperieser Sparkassa/Eperjesi Takarékpénztár*), ktorá 27. augusta 1844 bola založená čisto na akcionárskej báze. Jej obchodné ciele kopírovali ciele ústavov v Komárne a Nových Zámkoch, ale dobročinnopodporné dotácie začala poskytovať až od roku 1851.³²

Taký istý model je možné pozorovať v Trnave, kde pod vplyvom sporiteľní v Pešť-Budíne, Győri a Prešporoku už v roku 1844 vznikla myšlienka sporiteľne. Realizovala sa o dva roky neskôr na účastinárskom základe (*Tyrnauer Sparkasse/Nagyszombati Takarékpénztár*). Napriek tomu, že miestne elity často zdôrazňovali filantropické ciele, dotácie tohto rázu sa začali reálne poskytovať až od

29 ECKHART, Ferenc. *A magyar közgazdaság száz éve 1841 – 1941*. Budapest: Posner Grafikai Műintézet Rt., 1941, s. 21 – 22.

30 WOLFF, Carl. *Geschichte der Hermannstädter Sparkassa während der ersten fünfzig Jahre ihres Bestandes (von 1841 bis 1891)*. Hermannstadt: Verlag der Hermannstädter Allgemeinen Sparkassa, 1891, s. 5 – 7.

31 Tieto boli nasledovné mestá: Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Komárno, Košice, Kremnica, Levoča, Lučenec, Nové Zámky, Prešov, Prešporok, Trnava, Zvolen. Pozri HORVÁTH, Štefan – VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava: Alfa, 1975, s. 139.

32 KÓNYAI KISS, Géza. *Az Eperjesi Takarékpénztár ötven éves története 1844 – 1895*. Eperjes: Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézet, 1895, s. 21, 22, 28, 92.

roku 1856.³³ To isté bolo charakteristické aj pre Zvolenskú sporiteľňu so sídlom v Banskej Bystrici, založenú v roku 1845. Do popredia sa dostali bankové zábery a dobročinné podpory je možné datovať len od roku 1858.³⁴

Výnimkou nebola ani Banskoštiavnická sporiteľňa (*Schemnitzer Sparkassa/Selmecbányai Takarékpénztár*), ktorá vznikla 2. septembra 1847. Miestna elita tiež veľmi pružne reagovala na zakladateľskú vlnu. Na čele s mešťanostom Alexandrom Goldbrunnerom síce zahlasovala za klasické ideály sporiteľníctva, zdôrazňovala veľký osoh takejto inštitúcie pre chudobné vrstvy nielen v sociálnej oblasti, ale aj pri výchove k sporivosti, a nezabudla ani na boj proti úžere, predsa už na samom začiatku procesu zakladania si zabezpečila stanovy Prešporskej sporiteľne.³⁵ Smerovanie prvej „mestskej sporiteľne“ bolo jednoznačné – pôsobila na akcionárskom princípe a neprekročila lokálne hranice.³⁶

Odborné a finančné kontakty medzi prvými sporiteľňami môžeme tiež veľmi dobre zdokumentovať na stykoch medzi Prešporskou sporiteľňou na jednej a sporiteľňami v Košiciach a Komárne na strane druhej.

V Košiciach propagoval myšlienku sporiteľne vplyvný statkár a podnikateľ Karol Fiedler. Vďaka jeho úsiliu bola založená 18. januára 1844 Košická sporiteľňa (*Kaschauer Sparkassa/Kassai Takarékpénztár*), ktorá pôsobila od 1. mája 1844 a dlhý čas hrala významnú hospodársku úlohu nielen v samotnom meste, ale aj v širšom regióne.³⁷ Košičania už v procese zakladania ústavu komunikovali s Prešporskou sporiteľňou ohľadne knihovnícko-finančných vecí. Výpomoc bola konkrétna: na začiatku traja úradníci Prešporskej sporiteľne pomáhali vo vedení účtovno-finančných záležitostí a zato boli patrične honorovaní.³⁸

Ďalší odborný, ale aj finančný kontakt vznikol s Komárňanskou sporiteľňou. Tamojší obchodníci, špecializujúci sa na lodnú dopravu a obchod so pšenicom,

33 SZIBENLISZT, Béla. *A Nagyszombati Takarékpénztár története 1846 – 1896*. Nagyszombat: Winter Nyomda, 1896, s. 2, 25, 57.

34 TILLES, Béla. *A Besztercebányai Takarékpénztár ötven éves története 1845 – 1895*. Besztercebánya: Machold ny., 1895, s. 27, 29, 98.

35 Archív Národnej banky Slovenska (ďalej ANBS), fond Banskoštiavnická sporiteľňa, úč. spol., kartón (ďalej k.) 1, Protokoly zo zasadnutia správnej rady 1847 – 1854, Statuten der Schemnitzer Sparkassa.

36 PAUER, János. *A Selmecbányai Takarékpénztár története 1847 – 1897*. Selmecbánya: Nyomatott Joerges A. és fia könyvnyomójában, 1898, s. 6 – 7, 10.

37 KLIMKOVICS, Elemér. *A Kassai Takarékpénztár története 1844 – 1894*. Kassa: Nyomatott Werfer Károly Akad. Könyv- és Könyomdájában, 1895, s. 7, 9; Statuten der Sparkasse in Kaschau. Kaschau: Karl Werfer's Buchdruckerei, 1868, s. 1.

38 KLIMKOVICS, ref. 37, s. 8 – 9. Na študijnú cestu do Prešporka sa v júli 1844 dostavila aj delegácia sporiteľne v Győri, ktorá sa zaujímalá o vedenie obchodu, o účtovné a pokladničné knihy. SZÁVAY, Gyula. *A Győri Első Takarékpénztár története 1844 – 1894*. Győr: A Győri Első Takarékpénztár kiadása, 1894, s. 16.

sa úspešne zapájali do obchodných transakcií smerujúcich z Pešti do Viedne a rakúskych dedičných krajín. Využívali výhodné dopravné možnosti prístavu na Dunaji a akumulovali kapitál, ktorý čakal na ďalšie investície.³⁹

Myšlienka sporiteľne v Komárne (*Komáromi Takarékpénztár*) vznikla ešte v roku 1841. Vtedy sa Komárňanská stolica oboznámila s bilanciou Peštianskej krajinskej prvej sporiteľne a rýchlo sa zrodil plán založenia ústavu pre mesto a užšie okolie. V Komárne sa potom ale inšpirovali príkladom Prešporskej sporiteľne, ktorá poskytla aj finančnú pomoc pri upisovaní akcií (Novozámčania v roku 1847 zase „skopírovali“ komárňanské stanovy). V úvode k stanovám nebolo ani len slovíčko o filantropických zámeroch. Akcionári skoncipovali obchodno-špekulatívne ciele a realizovali klasické činnosti akciových bánk (prijímanie vkladov, poskytovanie hypoték a úverov na tovar, zmenkový obchod).⁴⁰

Sporiteľne v Uhorsku (1835 – 1848)⁴¹

Rok založenia	Mesto
1835	Brašov
1840	Arad, Pešť
1841	Sibiň
1842	Prešporok
1843	Šoproň
1844	Győr, Košice, Kőszeg, Ostrihom
1845	Banská Bystrica, Komárno, Nagykanizsa, Miškovec, Prešov, Segedín, Stoličný Belehrad, Vesprím
1846	Budín, Jäger, Debrecín, Levoča, Lučenec, Páťkostolie, Spišská Nová Ves, Szekszárd, Temešvár, Záhreb
1847	Jászberény, Banská Štiavnica, Kremnica, Satu Mare, Veľký Varadín
1848	Baja, Nové Zámky

39 TAMÁS, Gábor. *A biztosításügy Magyarországon a kezdetektől 1857-ig*. Solymár: SanGrey Biztosításkutató Kft., 2013, s. 53 – 77. ISBN 978-963-08-7852-4.

40 *Komáromi Takarékpénztár szabályai*. Pozsony: Nyomatott Schmidt Antalnál, 1845, s. 3, 7–10; CSEPI, Dani. *Emléklapok a Komáromi Első Takarékpénztár ötvenéves történetéből 1845. július 1-től–1896. június 30-ig*. Komárom: Kiadja a Komáromi Első Takarékpénztár, Schönwald Tivadar könyvnyomdai műintézete, 1896, s. 13 – 15, 22, 32 – 35, 147. Na novo-zámocké stanovy pozri *1847-dik évi augusztus 30-án szabados Érsekújvárott alakult Takarékpénztár alapszabályai*. Esztergom: Esztergami Beimel J. betűivel, 1847.

41 MIHÓK, Sándor (ed.). *Magyar Compass 1878*. Roč. 6, Budapest: Tetty Nándor és Társa bizomány, 1878, s. X – XI; VARGHA, ref. 19, s. 103.

V európskych krajinách bolo založenie finančných, priemyselných a železničných spoločností na akcionárskej báze a s cieľom dosiahnutiu zisku v prvej polovici 19. storočia všeobecne akceptované. Tieto akciové spoločnosti sa považovali za dôležitých „hýbateľov“ kapitalizmu. Časť podnikateľov investovala produktívne do nových podnikov, ale našlo sa aj veľa negatívnych prípadov. Akcie prosperujúcich alebo len formálne existujúcich spoločností (*bubbles*) sa stali obeťami špekulantov. Stalo sa prirodzeným, aj keď to bolo nemorálne, že sa akcie na burzách dostávali do pavučín špekulácií, stali sa nástrojmi taktík maklérskeho obchodu. Aktéri sa niekedy sami skompromitovali, ba niektoré podnikateľské spoločnosti sa dostali do finančných problémov a nečakane sa dostali do konkurzu. Štát sa v istej miere aj sám skompromitoval, lebo zákonné pozadie a schvaľovanie stanov zruinovaných podnikov predtým schvaľoval. Ďalšími krokmi boli prísnejšie obchodné zákony schválené parlamentmi, najmä v Anglicku a Francúzsku a vytvorenie mechanizmov na ich dodržiavanie.⁴²

Uhorský zákon č. 18 z roku 1840 o účastinárskych podnikoch, podľa ktorého vznikali sporiteľne, je teda možné interpretovať aj v predošlých súvislostiach. Tento liberálny zákon ale neobsahoval tézu štátneho povolenia pri zakladaní akciových spoločností. Bol až príliš benevolentný, napr. sa vôbec nezmenil o obsahu stanov.⁴³ Na druhej strane treba mať na zreteli aj celkovú spoločenskú a politickú klímu v Uhorsku: spolková činnosť bola zo strany Viedne prísne kontrolovaná, jej schvaľovanie bolo príliš zdĺhavé. Práve vznik obchodného zákona z roku 1840 je príkladom toho, že rakúska centralizačná politika brzdila aj takéto prípravný proces.⁴⁴ V uhorských podmienkach ani neexistoval osobitný zákon o sporiteľniach. Rakúsky regulatív z roku 1844 už prišiel neskoro. Nereagoval na špecifické problémy uhorského peňažníctva. Sporiteľne neskôr jeho postuláty aj tak nerešpektovali.

Dva dominujúce fenomény doby, špekulatívne postoje a absencia väčšieho množstva malých kapitálov spolu úzko súviseli. Drobné vklady zvyšovali prevádzkové náklady a výraznejšie nezvyšili výnosy. Z tohto hľadiska menšie peniaze boli skôr ťarchou pre uhorské sporiteľne. V pozadí toho je možné identifikovať aj spoločensko-sociálnu realitu: len malá časť poddaných a remeselníkov bola schopná vytvárať väčšie finančné rezervy, resp. mohla byť finančne nezávislá. Dostupný voľný kapitál bol teda značne limitovaný, preto sa zvýšil záujem

42 MAGYARY, Géza. *Összevűjtött dolgozatai a polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből*. 2. zväzok. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1942, s. 640 – 641.

43 HERICH, Károly. A magyar kereskedelmi törvényjavaslat. In *Themis*, 11. decembra 1873, roč. 3, č. 53, s. 408.

44 VERESS, Emőd. A részvénytársaság a magyar jogtörténetben. In *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*, 2018, roč. 7, č. 2, s. 327 – 330. ISSN 2285-6293.

o účasť obchodníkov, bohatších mešťanov, aristokratov, mestských magistrátov a korporácií. Sporiteľne v podstate vyplnili prázdny priestor, v ktorom mali fungovať banky a predstavovali jediný, aj keď nedokonalý inštitucionalizovaný systém sprostredkovania úverov v prvej polovici 19. storočia.⁴⁵ Vďaka zvýšenému záujmu v roku 1847 už spravovali vklady v hodnote okolo 11 miliónov zlatých. Revolučné roky 1848 – 1849 zapríčinili nielen pokles vkladov, ale ochromili aj pasívne a aktívne obchody sporiteľní.

Tento vývoj mal neblahé dôsledky do budúca: čaro sporiteľníctva a filantropie sa strácalo a na prelome 19. a 20. storočia, keď sa dôsledkom urbanizácie vytvárali veľké mestá, chýbali práve mestské sporiteľne, ktoré by zabezpečovali výhodnejšie úvery.⁴⁶

Založenie Prešporskej sporiteľne

Keby sme hľadali staršie inštitucionálne vzory úverových inštitúcií v Prešporku, veľmi ťažko by sme ich identifikovali. Bolo by veľmi lákavé nájsť predobraz moderných finančných snažení už v 18. storočí. Uhorská kráľovská úverová hlavná pokladnica pôsobiaca v období 1772 – 1784, ale mala úplne iné poslanie. Bola vytvorená na stabilizáciu štátneho rozpočtu a mala za úlohu znížiť úrokovú zaťaženosť eráru. V rovine mobilizácie domáceho kapitálu mala menší význam.⁴⁷ V podstate zabudnutý historik dejín Bratislavy Andor Sas zase – neberúc na vedomie inštitucionálny vývoj sporiteľní v Uhorsku – mylne považoval mestskú pokladnicu (*Depositentamt*) za depozitnú banku.⁴⁸

45 Od roku 1840 pôsobila len jediná moderná komerčná banka v Uhorsku – Peštianska uhorská obchodná banka (*Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*), ktorá mala dominantné postavenie až do rakúsko-uhorského vyrovnania.

46 HALÁSZ, Sándor. Takarékpénztáraink fejlődésének történetéhez. In *Nemzetgazdasági Szemle*, 1893, zväzok č. 1, s. 416 – 417, 427; MADARASSY BECK, Gyula. A városok hitelügye. In *Városi Szemle*, 1909, roč. 2, s. 688 – 689. Magistrát mesta Prešporok sa už v roku 1897 zaoberal založením mestskej sporiteľne, keď delegácia študovala fungovanie domácich a rakúskych sporiteľní. V roku 1902 sa vynorila myšlienka Prešporskej obecnej (mestskej) banky (*Pozsonyi Községi Bank*), ktorá by zabezpečila úvery pre rozvoj mesta. V pozadí týchto snáh stálo čoraz výraznejšie kartelové správanie veľkobánk voči úverovým požiadavkám miest. V roku 1909 sa skoncipoval konkrétny plán sporiteľne, ktorá mala zabezpečiť nové úvery pre mesto. Jej činnosť sa mala zamerať na zbieranie vkladov, na zmenkový, hypotekárny a depozitný obchod. Mala vydávať mestské obligácie a poskytovať úvery pre maloobchodníkov a remeselníkov. Nevieme, či sa tento zámer realizoval. Pozri Városi közgyűlés. In *Nyugatmagyarországi Híradó*, 5. augusta 1902, roč. 15, č. 178, s.1; Tamže, Városi közgyűlés. In *Nyugatmagyarországi Híradó*, 3. júna 1903, roč. 16, č. 124, s. 2; *Javaslat községi takarékpénztár létesítése iránt/Antrag auf der Errichtung einer Kommunal-Sparkassa*. Pozsony: Nyomatott Angermayer Károlynál, [1909].

47 GAUČÍK, Štefan. Uhorská kráľovská úverová hlavná pokladnica v Prešporku (1772 – 1784). In *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2014, roč. 26, s. 53 – 64.

48 SAS, Andor. *A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1815 – 1848*. Brati-

Pri vzniku prvej obchodnej banky Prešporskej sporiteľne, ktorá až do polovice 20. storočia výrazne pomáhala modernizácii mesta, pôsobili viaceré faktory. V podnikateľských kruhoch boli všeobecne známe myšlienky sporiteľníctva minimálne z rakúskych krajín. Iniciátori mali bezprostredné vedomosti o pôsobení Prvej rakúskej sporiteľne vo Viedni a vedeli o plánoch založenia Peštianskej krajinskej prvej sporiteľne.⁴⁹ Dôležitá bola aj osobná komunikácia medzi členmi tejto obchodníckej elitnej skupiny, ktorú energicky „oživoval“ uznávaný mešťan a mestský radca Paul Ballus.⁵⁰

Ballus v rokoch 1839 – 1841 v miestnych novinách usilovne propagoval spoločenský úžitok sporiteľní, ako aj ich sociálne poslanie. Už v auguste 1839 anonymne zverejnil detailnejší plán sporiteľne v nemeckých novinách *Pannonia* a krátky, ale výstižný článok v maďarskom časopise *Hírnök*.⁵¹ Z textov je zrejme, že bol veľmi dobre informovaný o stave úverovania v krajine a samotnom meste. Dobře poznal zakladateľské snahy v Uhorsku.

Predložil návrh na založenie sporiteľne pre mesto Prešporok a okolie, ktorá by mala viesť k rozšíreniu sporivosti, pomáhala by chudobnejším vrstvám a poskytovala by úvery s nízkymi úrokmi, čím by bojovala proti úžerníkom. Z jeho interpretácie je zrejme, že do istej miery rátal s kapitálom miestnych obchodníkov, ktorý spravovala komandita rakúskej sporiteľne. Nič neprekážalo založeniu samostatnej sporiteľne, veď od roku 1835 už pôsobila sporiteľňa v Brašove, ktorá „vyžaruje blaho a úžitok pre tamojších mešťanov“. V tomto jeho pláne je zaujímavé odvolávanie sa na peniaze obchodníkov, ktoré už v ďalších jeho článkoch nie je možné nájsť. Zrejme si bol vedomý nesúladu medzi filantropickým a bankovým zameraním.

Z hľadiska obchodníkov vyvolávalo vážne otázky ďalšie smerovanie úverových kanálov, pretože Prvá rakúska sporiteľňa obežníkom z 1. augusta 1840 oboznámila verejnosť s plánom zrušenia komandity.⁵² Miestne plány založenia mestskej finančnej inštitúcie teda motivovala reforma a racionalizácia ríšskej úverovej sústavy, ktorá postihla filiálky Prvej rakúskej sporiteľne v Uhorsku. Úvery pre obchodníkov sa stali páľčivou otázkou a hľadali sa adekvátne riešenia.

slava: Madách, 1973, s. 145 – 146.

49 Napríklad o iniciatívach v Pešti detailne informoval maďarský časopis v meste: *Hírnök*, 17. júna 1839, roč. 3, č. 48, s. 1; Tamže, 14. januára 1841, roč. 4, č. 4, s. 1.

50 Paul (Pál) Ballus (1783 – 1848) sa narodil v Modre v šľachtickej evanjelickej rodine. Bol obchodníkom s vínom. Zastával viaceré významné funkcie v mestskej správe a v evanjelickej náboženskej obci.

51 [X.] Projekt einer Sparcasse in Pressburg. In *Pannonia*, 16. augusta 1839, roč. 3, č. 66, s. 1; *Hírnök*, 19. augusta 1839, roč. 3, č. 66, s. 1.

52 ANBS, fond Bratislavská I. sporivá banka (ďalej f. BPSB), Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9, *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842, s. 1.

Na pôde Prešporského kasína sa vytvoril vhodný priestor na konfrontáciu názorov o zákonných možnostiach, ako aj o inštitucionálnych formách finančníctva. Dôležitým krokom bolo zapojenie sa vplyvného grófa Franza Zichyho⁵³ do diskusie. Gróf sa stal významným podporovateľom sporiteľne a zmobilizovaním svojich kontaktov začal vyvíjať lobistickú činnosť.

V prípade Prešporskej sporiteľne treba zdôrazniť, že pôvodný zámer „čistej, neziskovej“ sporiteľne sa veľmi skoro, ešte vo fáze zakladajúceho procesu (v jarných a letných mesiacoch roku 1841) od základov zmenil, resp. sa rozplynul. Ballus vo svojich príspevkoch ohlasoval pôvodnú, neziskovú formu sporiteľne na základe altruizmu.⁵⁴

Ballus v článku z 5. februára 1841 vyzdvihol dôležitosť Prvej rakúskej sporiteľne a podľa jej vzoru inicioval založenie mestskej sporiteľne, ktorá by bola nápomocná pri rozširovaní myšlienky sporivosti, pôsobila by len v meste a užšom okolí a vôbec by sa neorientovala na špekulatívne obchody. Vytýčila by si za cieľ zbieranie drobného kapitálu, poskytovala by úvery s prijateľnými úrokmi, bojovala by proti úžere a pauperizmu.

Ballus zdôrazňoval prioritu sociálneho zmýšľania: „*Tunajšia plánovaná sporiteľňa by nemala byť založená na zisk a nemala by zabezpečiť veľký finančný úžitok, ale musí podporovať sporivosť a zabezpečiť účnom, nádennikom, poľnohospodárom, sluhom, ako aj maloletým peniaze, aby ich uložili na svoje ďalšie roky, aby sa mohli o nich opierať v prípade choroby, pri začiatkoch nového remesla, prípadne iných prác na živobytie.*“⁵⁵ Ballus uvažoval o kontinuite: sporiteľňa by mala byť pokračovaním už predošlých úspešných dobročinných ústavov a mala by zveľaďovať Prešporok. Zrejme bol prvý, kto sa verejne vyslovil za to, aby sporiteľňu, ktorú založili súkromníci, podporovalo aj Prešporské kasíno.

Vedenie kasína 6. marca 1841 pozitívne zareagovalo na Ballusovu výzvu. Na 21. marca iniciovalo diskusné fórum o sporiteľni v priestoroch kasína, na ktoré pozvali záujemcov.⁵⁶ Na zasadnutí vytvorili výbor na preskúmanie okolností založenia sporiteľne.⁵⁷ Ballus svoj zámer filantropického ústavu však v praxi nemohol presadiť, keďže o podobe sporiteľne rozhodovali najvplyvnejší obchodníci. Dňa 27. apríla 1841 bola zverejnená výzva na upisovanie akcií nového ústavu. Akcie sa upisovali u nasledujúcich obchodníkov, z ktorých niektorí boli

53 Gróf Franz Zichy (1811 – 1900) pochádzal z voderadskej vetvy rusovskej línie rodu Zichy. V roku 1841 bol vymenovaný za predsedu zmenkového úradu v Prešporke. Bol prvým predsedom sporiteľne až do roku 1876. V Prešporke sa zaslúžil aj o vznik sirotinca.

54 JÓNÁS, János. *Visszapillantás a Pozsonyi Első Takarékpénztár ötven évi működésére 1842 – 1891. években*. Pozsony: Stampfel; Eder, 1892, s. 10.

55 *Hírnök*, 15. februára 1841, roč. 5, č. 13, s. 1.

56 *Hírnök*, 11. marca 1841, roč. 5, č. 20, s. 1; JÓNÁS, ref. 54, s. 13.

57 *Hírnök*, 20. marca 1841, roč. 5, č. 25, s. 1.

aj súkromnými bankármi: Theodor Edl, Joseph Jiringer, Paul Neubauer, Joseph Scherz, Christian von Schreiber a Georg Zechmeister.⁵⁸

Prípravný výbor, ktorý analyzoval zákony, vypracoval stanovy, určil finančné aj administratívne úlohy a informoval akcionárov 19. septembra 1841. V ten deň sa v kasíne konalo prvé, ešte nie zakladajúce valné zhromaždenie akcionárov.⁵⁹ Zakladajúce valné zhromaždenie Prešporskej sporiteľne sa uskutočnilo 10. októbra 1841.⁶⁰

Ústav začal vyvíjať obchodnú činnosť 3. januára 1842 v prenajatej budove na Dlhej ulici číslo 78. Jeho základný kapitál mal hodnotu 40 tisíc zlatých (400 kusov akcií v hodnote 100 zlatých), z ktorých akcionári podľa stanov a platných zákonov zaplatili len polovicu.⁶¹

Predsedom sporiteľne sa stal gróf Franz Zichy, ktorý túto funkciu vykonával plných 34 rokov, až do roku 1876. Za podpredsedu zvolili obchodníka so železiarskym tovarom Georga Zechmeistera, ktorý zastával túto funkciu 14 rokov.⁶² Vytvorili 24-členný výbor, ktorý disponoval rozsiahlymi kompetenciami vo vedení ústavu až do roku 1849.⁶³

Zaangažovanie dvoch aristokratov bolo dôležitým momentom; verejnosti to signalizovalo, že sporiteľňu považujú za dôveryhodnú inštitúciu aj tie najvyššie spoločenské kruhy. Prirodzene, Zichyho treba najprv spomenúť ako predsedu, ktorý do roku 1846 inicioval aj nové, takpovediac progresívne projekty (plán priemyselného úverného spolku), potom sa presťahoval do Viedne. Neskôr funkciu predsedu zastával už len formálne, ale „morálne“ stále podporoval sporiteľňu.⁶⁴ Významnú symbolickú pozíciu mal vo výbore aj barón Georg Wilhelm von

58 *Pressburger Zeitung*, 27. apríla 1841, roč. 77, č. 33, s. 1; RAKOVSKY, István. Adatok Pozsony történetéből. In *Kornhuber, András et. al. Pozsony és környéke*. Pozsony: Nyomatott Wigand Károly Frigyesnél, 1865, s. 66.

59 *Hírnök*, 13. septembra 1841, roč. 5, č. 74, s. 4.

60 JÓNÁS, ref. 54, s. 13.

61 *Pressburger Zeitung*, 7. január 1842, č. 3, s. 12; *Hírnök*, 7. februára 1842, roč. 6, č. 11, s. 1. János Jónás uvádza 2. január. JÓNÁS, ref. 54, s. 14.

62 Podľa mienky Jónása, jeho pozícia ako podpredsedu zoslabla po roku 1849, keď rakúska vláda vymenovala Franza Kampfmüllera za komisára zaradeného k sporiteľni. Zechmeister vraj aj kvôli tomu abdikoval z funkcie. Pozri JÓNÁS, ref. 54, s. 20 – 21.

63 Jakub Wellimirovits a András Bednarics sú uvedení na začiatku roka 1842. Podľa zápisníc výboru Wellimirovits sa už po 12. januári 1842 nezúčastňoval na zasadnutiach. Analýza tejto užšej elitnej skupiny, členov výboru sporiteľne si vyžaduje ešte ďalšie výskumy. V budúcnosti je potrebné preskúmať personálno-príbuzenské prepojenia, majetkové statusy, politické a administratívne pozície (magistrát, stolica), ako aj cirkevné a spolkové siete. Pozri ANBS, f. BSPB, inv. č. 1, Zápisnice riaditeľstva Bratislavskej I. sporivej banky, Protokoll über die durch der verwaltenden Ausschuss der Pressburger Sparkassa abgehaltenen Sitzungen den 5-ten Jänner 1842; JÓNÁS, ref. 54, s. 60 – 67.

64 JÓNÁS, ref. 54, s. 18, 20.

Walterskirchen, prešporský rodák, rakúsky aristokrat, v 40. rokoch 19. storočia aktívny v spoločenskom i hospodárskom živote mesta.⁶⁵

V najväčšom počte, 11-timi miestami vo výbore, boli zastúpení obchodníci, viacerí z nich mali zahraničné kontakty (nasmerovali svoje obchody do Rakúska a nemeckých krajín) a presadzovali sa aj na uhorskom trhu. Zúžitkovali svoje známosti aj ako radcovia z magistrátu slobodného kráľovského mesta. Táto skupina ešte disponovala aj podpredsedníckou funkciou.

Theodor Edl, Johann Fischer, Joseph Jiringer, Anton Jurenák a Philipp Scherz patrili k špičke podnikateľskej elity nielen v meste, ale aj v Uhorsku. Spektrum ich činností bolo bohaté: zameriavali sa na domáce a kontinentálne obchodné siete, pritom boli reprezentantmi najmä rakúskych a talianskych poisťovní; niektorí z nich sa vyprofilovali aj na súkromných bankárov (viedli zmenárenské obchody, investovali do cenných papierov) a stali sa aj akcionármi prvých spoločností v oblastiach priemyslu a dopravy (železnice, paroplavba).⁶⁶

Druhú najväčšiu, šesťčlennú skupinu tvorili advokáti a právnici, ktorí mali zaujímavé personálne siete nielen v administratíve mesta, ale aj v Prešporskej stolici. Z nich vynikal najmä András Bednarics, ktorý dlhé roky pôsobil vo vedení sporiteľne, kde dostal pozíciu právneho radcu. Pomáhal pri realizácii hypotekárnych obchodov, a – podobne, ako Ernest Hauszer – urobil aj kariéru ako krajinský poslanec.⁶⁷

Remeselníci a lekári tvorili menšiu skupinu, ale patrili tiež medzi vážene osobnosti mestskej society. Napríklad Michael Schönbauer v spoločnosti Johanna Fischera, Philippa Scherza a baróna Walterskirchena figuroval v riaditeľstve Prvej uhorskej prešporsko-trnavskej železnice, ba patril aj k jej zakladateľom.⁶⁸ To, že v prvej polovici 19. storočia stavovská mestská spoločnosť nežila uzavretá, ale vážila si majetkový vzostup osôb z nižších sociálnych skupín, presvedčivo ukazuje Michael Überpacher. Mal meštianske povolanie, bol stolárom, ale prijali ho do výboru sporiteľne. O jeho autorite napokon svedčí aj skutočnosť, že neskôr, v 50. rokoch bol čestným mestským radcom a zástupcom mešťanostu Franza Kampföllera.⁶⁹

65 TÓTH, Árpád. *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony: Kalligram, 2009, s. 125. ISBN 978-80-8101-221-1; *Bericht über die Vorarbeiten zur Erbauung de Preßburg-Tyrnauer Eisenbahn*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1838.

66 JÓNÁS, ref. 54, s. 118 – 135.

67 JÓNÁS, ref. 54, s. 23. Na jeho profil pozri PÁLMÁNY, Béla. A reformkor pozsonyi követei. In CZOCH, Gábor – KOCSIS, Aranka – TÓTH, Árpád (eds.). *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony: Kalligram, 2005, s. 349. ISBN 80-7149-774-6.

68 *Bericht über die Vorarbeiten zur Erbauung de Preßburg-Tyrnauer Eisenbahn*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1838, s. 31.

69 *Nemzeti Kalendárium az 1855-dik esztendőre*. Pest: Trattner és Károlyi Könyvnyomtató Inté-

Jedno miesto pre súkromníka (*Privatier*) a sudcu by navonok mohlo signalizovať menej vplyvných aktérov, ale ak uvážime, že išlo o podnikateľa takého formátu, akým bol Joseph Jiringer, našu mienku musíme korigovať. Ani mestský radca, cisársko-kráľovský okresný sudca Georg Scharitzer nebol menejcenným hráčom vo vedení, predstavoval typ usilovného a úspešného podnikateľa. Tak, ako mnohí iní členovia výboru (Philipp Scherz, Johann Fischer), aj on bol akcionárom Rakúskej národnej banky.⁷⁰

Precízny kronikár dejín sporiteľne, dnes už zabudnutý priekopník obchodnej pedagogiky v Uhorsku János Jónás dobre identifikoval dobový trend. Sporiteľne vznikajúce na dobročinných, filantropických základoch sa rýchlo pretvorili na účastinárske podniky. Pre zakladajúcich členov-akcionárov, najmä obchodníkov táto forma bola totiž prijateľnejšia a otvárala nové polia pôsobnosti. Na druhej strane chýbali také špecializované inštitúcie, resp. pôsobili len v minimálnom počte, ktoré by mohli uspokojiť domáce úverové požiadavky. Jeho ďalší argument, ktorým bola kontinuita filantropických snáh, však vyvolával pochybnosti.⁷¹ Práve uvedené príklady svedčia o tom, že aktérmi finančného života kritizovaný rakúsky Regulatív hoci nepriamo, ale predsa len mohol pôsobiť: dobročinné dotácie sporiteľní, medzi nimi aj prešporskej, sa začali prejavovať vo väčšej miere až od začiatku 50. rokov 19. storočia a stali sa aj stálymi položkami ich bilancií.⁷²

Na margo jednej diskusie

Po polroku pôsobenia Prešporskej sporiteľne prepukla čulá a inteligentná diskusia na stránkach *Századunk* medzi advokátom z Prešporku Lajosom Kunschom a Andrásom Fáym z Pešti o smerovaní sporiteľníctva v krajine.⁷³

Fáy upozornil Prešporčanov, že veľké množstvo vkladov neznamená, že ústav si rýchlo vytvoril silný základ a môže si dovoliť poskytovať nekontrolované úvery. Argumentoval ešte „krehkými“ finančnými a obchodnými zákonmi a neetickým vystupovaním súkromných bankárov, ktoré ohrozovalo dôveru v nové úverové inštitúcie. Bilančné údaje sporiteľne boli naozaj prekvapujúce. Od začiatku jej pôsobenia do mája 1842 si uložilo peniaze v jej pokladnici až

zet, 1855, s. 41.

70 TÓTH, ref. 65, s. 129; *Alphabetisches Namen-Verzeichniss der sämtlichen Herren Actionäre der privil. Oesterreichischen National-Bank, am 31. Dezember 1830*. b. m.: b. v. [1831], s. 36 – 37.

71 JÓNÁS, ref. 54, s. 7.

72 Na objem, štruktúru a oblasti dobročinných dotácií detailnejšie pozri GAUČÍK, Štefan. Kulturné stratégie elit Prešporskej I. sporiteľne (1883 – 1918). In HUDEK, Adam – ŠOLTÉS, Peter (eds.). *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2019, s. 190 – 214. ISBN 978-80-224-1778-5.

73 Na profil Kunscha pozri PÁLMÁNY, ref. 67, s. 354.

2 192 osôb v sume 186 171 zlatých. Peštianska prvá krajinská sporiteľňa, aj pod taktovkou Fáyho, vykazovala menej vkladov, a to pôsobila vo finančnom centre krajiny, kde obchod vykazoval väčší obrat. Pešťania však prijímali len menšie vklady do 150 zlatých, ktorých úročené bolo limitované, do 300 zlatých. Obavy Fáyho boli teda – okrem zachovania rovnováhy príjmov a výdavkov – aj iného rázu. Nepoznal ešte stanovy Prešporskej sporiteľne, ale už v nej videl potenciálneho konkurenta, v čom mal mimochodom pravdu. Prešporská sporiteľňa totiž až do roku 1845 držala krok s peštianskou.⁷⁴

Odpoveď Kunsch z augusta 1842 obsahovala pre Fáyho možno prekvapujúcu argumentáciu. Kunsch sa opieral o premisy Fáyho: ideálna zostava aktív a pasív, „harmónia“ medzi prijatými vkladmi a poskytnutými úvermi, presne platené úroky za pôžičky, ktoré sa nedostanú pred súd. Podľa neho práve stanovy presne definovali oblasti finančných obchodov. Vychádzal z toho, že Prešporská sporiteľňa platila za uložené vklady 3 až 4 % úrokov a maximálna výška vkladov nebola vôbec určená. Časť tohto kapitálu potom investovali do dlhopisov. Obrat sa rýchlo zvyšoval, napr. za tri dni od 7. do 9. júla 1842 si v sporiteľni uložilo peniaze 182 klientov v hodnote 19 105 zlatých, a poskytli sa úvery v hodnote 4 114 zlatých. Kunsch zdôraznil, že za pokladničnú a účtovnú agendu boli zodpovedné známe osobnosti mesta a aj to dávalo ústavu potrebnú autoritu a dôveru. V prípade nečakaných okolností, keď by nastal rýchly výber vkladov, vraj vedenie vždy malo zabezpečenú finančnú hotovostnú rezervu na každý deň v hodnote 50 až 70-tisíc strieborných zlatých.⁷⁵

Fáy v podstate reagoval na nečakane rýchly úspech Prešporskej sporiteľne ohľadne prílivu vkladov. Táto situácia akoby potvrdzovala tušenie Ballusa spred troch rokov: v meste boli predsa len dostupné voľné peniaze. Kunsch zase zdôraznil odborne fundované vedenie v čele s dôvernými dôveryhodnými osobami obchodného života a mobilizáciu kontaktov. Práve v Prešporku sa podarilo úspešne začať a vytvoriť solídne finančné základy; pravda, filantropické ciele sa dostávali na vedľajšiu koľaj. To nič nemení na tom, že v sledovanom období boli najrešpektovanejšími sporiteľňami v Uhorsku peštianska a prešporská.

Stanovy – vzor pre ostatných

Dôležitým krokom k oficiálnemu začatiu činnosti bolo schválenie stanov sporiteľne Uhorským kráľovským miestodržiteľstvom. Vďaka dobrým kontaktom na dvorného radcu a vedúceho Metternichovej kancelárie, baróna Sebastiana Josefa von Gervaya vo Viedni sa to podarilo pomerne rýchlo dosiahnuť. Miestodržiteľ

74 [FÁY, András]. Honi takarékpénztár s még valami. In *Századunk*, 28. júla 1842, roč. 5, č. 59, s. 475 – 476. Vklady pozri *Hirnök*, 2. júna 1842, roč. 6, č. 43, s. 1. Pozri tabuľku č. 3.

75 [KUNSCH, Lajos]. Honi takarékpénztárak s még valami. In *Századunk*, 1. augusta 1842, roč. 5, č. 60, s. 479 – 482.

teľstvo 16. mája 1843 schválilo stanovy v rekordne krátkom čase, keďže boli doručené len začiatkom roku 1843.⁷⁶

V stanovách bola ukotvená organizačná štruktúra sporiteľne a boli presne opísané právomoci jednotlivých orgánov. Najvyšším fórom sporiteľne bolo valné zhromaždenie akcionárov, ktoré sa malo konať aspoň raz ročne, zvyčajne v prvej polovici februára. Na valnom zhromaždení sa mohli zúčastniť a hlasovať akcionári, ktorí disponovali akciami ústavu, alebo boli prepísané na ich mená minimálne aspoň šesť mesiacov pred konaním valného zhromaždenia. Jeden akcionár, bez ohľadu na počet vlastnených akcií, mal len jeden hlas.⁷⁷

Valné zhromaždenie malo v kompetencii tieto záležitosti: urgovať platbu ešte nezaplatených akcií, kontrolovať bilancie, stanoviť výšku dividend a rezervného fondu, rozhodovať o prípadnej likvidácii sporiteľne a o zmene stanov. Akcionári volili predsedu a výbor – predsedu na tri roky a výbor na rok. Predseda nemal iba formálne právomoci. Viedol zasadnutia valného zhromaždenia a výboru. Vymenoval svojho zástupcu. V prípade úmrtia alebo vystúpenia člena výboru mohol vymenovať nového, pravda s platnosťou členstva len do ďalšieho zasadnutia valného zhromaždenia. Mal možnosť kedykoľvek kontrolovať pokladničné knihy. Zástupca zastupoval predsedu vo všetkých oblastiach a strážil jeden z kľúčov pokladne.

Najdôležitejšiu úlohu hral 24-členný výbor. Bol zostavený na základe spoločenského statusu a odborných vedomostí. Obchodnícke skúsenosti boli na osoh vedenia ústavu, najmä v oblastiach rôznych foriem pôžičiek a monitorovania úverových schopností firiem. Preto sa v rámci neho vytvorila skupina cenzorov s desiatimi členmi, ktorí posudzovali zmenky.⁷⁸ Pri prijatí úverových žiadostí muselo byť osobne prítomných 11 členov výboru. Komplikované právne záležitosti majetkového a administratívneho charakteru, ako aj vybavovanie stanov zase vyžadovali väčší počet advokátov. Členovia výboru sa stretávali zvyčajne v dvojtýždňových intervaloch, aby prerokovali finančný stav sporiteľne, schválili alebo odmietli úvery. Výbor bol povinný predostrieť finančnú bilanciu pred

76 JÓNÁS, ref. 54, s. 18. Na Gervaya pozri CZINEGE, Szilvia. Feljegyzés egy iraton: „Az államkancellár úr öföméltósága utasítására ad acta mennek, és annak idején Széchenyi ellen felhasználhatók lesznek.“ In VELKEY, Ferenc (ed.). *Történeti Tanulmányok 16*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2008, s. 141.

77 Táto schéma bola platná len u sporiteľní v Prešporku a Pešti. Provinčné ústavy využívali rozsiahle možnosti obchodného zákona č. 18 z roku 1840, podľa ktorého akcionár mohol mať maximálne desať hlasov. Príklady a variácie boli rôzne. Napr. v sporiteľni v Győri akcionári s počtom akcií 1 až 4 disponovali len jedným hlasom, s 5 až 9 akciami už dvoma hlasmi a nad desať akcií mali tri hlasy. Pozri VARGHA, ref. 19, s. 111. SZÁVAY, ref. 38, s. 25.

78 ANBS, f. BSPB, inv. č. 1, Zápisnice riaditeľstva Bratislavskej I. sporivej banky, Protokoll über die durch der verwaltenden Ausschuss der Pressburger Sparkassa abgehaltenen Sitzungen den 5-ten Jänner 1842.

valné zhromaždenie. Bol zavedený mechanizmus vedenia každodennej agendy, členovia výboru boli zaradení na jednotlivé dni. Podpisovali dokumenty za sporiteľňu, prijímali žiadosti, kontrolovali denný peňažný obrat, zamykali pokladňu a kľúč od nej a firemnú pečaťku odovzdali členovi, ktorý ich striedal. Členovia výboru neboli za tieto práce honorovaní.⁷⁹ Výbor zamestnával úradníkov: pokladníka, účtovníka, pomocného účtovníka a sluhu.⁸⁰

Z hľadiska vývoja sporiteľníctva a bankovníctva v Uhorsku mali veľký význam „revolučné“ stanovy Prešporskej sporiteľne z roku 1842. Prvýkrát obsahovali explicitne formulované tézy o akciovom kapitály a o spôsobe rozdelenia dividend, ako aj o cieľavedomom rozvíjaní rezervného fondu. V 40. rokoch 19. storočia vznikajúce sporiteľne preberali práve tieto pasáže a tým nastúpili na cestu depozitných bánk.⁸¹

Najdôležitejším obchodom bolo prijímanie vkladov v zlatých rakúskej meny na knižky a to od 1 zlatého do 2 000 zlatých. Prijatie peňazí podpisovali člen výboru, pokladník a účtovník. Úroky sa rátali koncom každého mesiaca. Zúročenie vkladov bolo nasledovné: od 1 do 100 zlatých 4 %, od 101 do 1 000 3,5 % a od 1 001 do 2 000 bol 3 %. Iné sporiteľne (Győr, Komárno) aplikovali aj tento prešporský príklad. Výplatné termíny vkladov boli tiež stanovené a výrazne sa odlišovali od Peštianskej krajinskej prvej sporiteľne.⁸²

Aktívne obchody sporiteľne sa sústreďovali do troch oblastí: hypotekárne úvery, lombardné pôžičky a zmenky. Sporiteľňa mohla poskytnúť hypotéku na šľachtické, meštianske, väčšie samosprávne nehnuteľnosti a urbáriálne pozemky.⁸³ Lombard bol zacielený na štátne a súkromné obligácie, tovary, zlato a striebro. Sporiteľňa prijímala zmenky len v trojmesačnej lehote, v hodnote 100 – 5 000 zlatých, ktoré sa mali platiť v meste a boli asigňované troma vierohodnými podpismi, pričom dvaja podpisujúci museli byť zaregistrovanými prešporskými ob-

79 Pozri k tomu ANBS, f. BSPB, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9; *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842; JÓNÁS, ref. 54, s. 15 – 17.

80 V období 1842 – 1867 pracovalo v sporiteľni 27 úradníkov. Ich počet sa postupne zvyšoval kvôli diferenciacii a rozvoju obchodov. Deviatí boli v záložni, ktorú sporiteľňa prebrala od štátu v roku 1851. V 40. rokoch 19. storočia administratívne veci viedli piati, neskôr ešte dlhé roky pôsobiaci úradníci. JÓNÁS, ref. 54, s. 19, 62, 70 – 73.

81 ANBS, f. BSPB, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9; *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842, s. 2 – 3 (§ 1); VARGHA, ref. 19, s. 106 – 107; SZÁDECZKY-KARDOSS, Tibor. *A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése*. Budapest: Pallas részvénytársaság nyomdája, 1928, s. 6.

82 ANBS, f. BSPB, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9; *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842, s. 3 (§ 3), 4 – 5 (§ 8); VARGHA, ref. 19, s. 114.

83 ANBS, f. BSPB, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9; *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842, s. 6 (§ 14).

chodníkmi alebo továrnikmi.⁸⁴ Žiadatelia, ktorí mali dlhy a nedoplatky, mohli požiadať o úver len po súdnom preskúmaní ich majetkovej podstaty.⁸⁵

Úspechy a limity rozvoja (1842 – 1849)

Prvé obdobie činnosti Prešporskej sporiteľne do krízy v rokoch 1848 – 1849 právom patrí medzi tie najdôležitejšie v jej dejinách. Po vzniku hneď nastúpila na cestu finančnej expanzie a začala rozširovať svoje obchody, pričom – na prekvapenie verejnosti, ako aj odbornej obce – bola schopná prekročiť lokálne a regionálne rámce. Stala sa vážnym súperom Peštianskej prvej krajinskej sporiteľne, aspoň do roku 1845. Aj táto situácia viedla manažment peštianskeho ústavu k ráznemu kroku, k pretvoreniu inštitúcie na depozitnú banku, vzdaniu sa ideí filantropie a rozšíreniu jeho pôsobnosti aj mimo stolice. Revolučné roky však nepriali rozvoju uhorského finančníctva a ani prešporského ústavu. Politická neistota od marca 1848 zapríčinila značný výber vkladov. Vojnový stav trvajúci od jesene a rýchly rozvrat v hospodárstve podkopali dôveru v sporiteľne. Po Világoši boli problémy s košutovkami, lebo rakúska vláda ich zakázala; v neistých časoch sa príliv nových vkladov skoro zastavil, kurzy štátnych dlhopisov rapídne padli a niektoré ústavy museli bojovať o prežitie. Vedenia ústavov vyvíjali enormné snahy o zachovanie likvidity, ale recesia v krajine negatívne vplývala na ich bilancie.

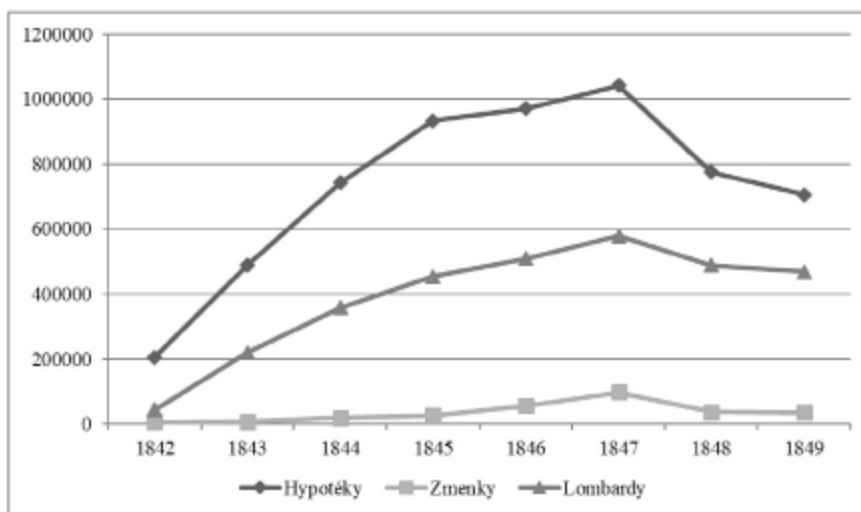
V Prešporku rast vkladov znamenal prirodzene veľký úspech, ale rapídny rozmach tejto bilančnej položky do budúcnosti zapríčinil aj značné problémy. V prvom obchodnom roku množstvo vkladov v hodnote 345 327 zlatých bolo vynikajúcim výsledkom, prevýšil aj vklady peštianskej sporiteľne, ktorá pôsobila už druhý rok. Vklady v roku 1847 narástli na 2,3 milióna zlatých, čo znamenalo, že Prešporská sporiteľňa sa v Uhorsku zaradila na druhé miesto za peštianskou. Zvyšný kapitál bolo treba zužitkovať, resp. použiť v iných obchodoch, ale zákony o zapisovaní a usporiadaní pozemkov, najmä tých urbaniálnych, boli ešte v počiatočnom štádiu. Tieto hatili efektívnejšie poskytovanie hypoték. Záujem o obchod s nehnuteľnosťami bol v Prešporku nižší ako v Pešti. Zmenkový obchod zostal tiež menej rozvinutý, koncentroval sa len na mesto. Najúspešnejšími sa stali lombardné úvery, ktoré značne prevýšili úvery peštianskej sporiteľne. Ich množstvo dosiahlo v roku 1847 až 597 000 zlatých a 5-krát prevyšovali úvery tohto druhu u peštianskej sporiteľne. V pozadí tohto fenoménu stálo veľké množstvo voľných peňazí na trhu v polovici 40. rokov 19. storočia.⁸⁶

84 ANBS, f. BPSB, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9; *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842, s. 9 (§ 20).

85 ANBS, f. BPSB, Stanovy Bratislavskej I. sporivej banky, k. 9; *Statuten der Pressburger Sparkasse vom Jahre 1842*. Preßburg: Druckt von Carl Friedrich Wigand, 1842, s. 5 (§ 12).

86 Počítané na základe VARGHA, Gyula. *Magyarország pénzügyei. Visszapillantás hitel-*

Vývoj hypoték, diskontovaných zmeniek a lombardných úverov v Prešpor-
skej sporiteľni (1842 – 1849)⁸⁷

Jednou z možností použitia voľných peňazí bol nákup cenných papierov. O cenných papieroch sa rozhodlo už na zasadnutí výboru v apríli 1842. Sporiteľňa si zabezpečila záručené pokladničné poukážky Rakúskej národnej banky (*Central-Cassaschein*) a tzv. *Metalliques*, rakúske štátne dlhopisy, ktoré sa záročili v kovových peniazoch.⁸⁸ Cenné papiere sa viedli na osobitnom konte (*Mobilien Fonds Conto*) a v bilanciách sa uvádzajú aj presné sumy: v roku 1842 prvýkrát kúpili dlhopisy v hodnote 63 000 zlatých s 5 % úrokom. Z toho predali 10 000 a mali zisk 10 900 zlatých. Od roku 1845 sa objavili medzi cennými papiermi aj losy.⁸⁹

Tieto finančné operácie sa stali obľúbenými najmä v sporiteľniach uhorských miest v blízkosti Viedne (Prešporok, Šoproň, Győr). Napríklad sporiteľňa

viszonyaink fejlődésére és a hazai pénzügyzetek négy évtized alatti fejlődésére. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1885, s. 25; JÓNÁS, ref. 54, s. 88.

87 Pramene: VARGHA, ref. 86, s. 25; JÓNÁS, ref. 54, s. 88.

88 JÓNÁS, ref. 54, s. 41.

89 ANBS, f. BPSB, inv. č. 57, Výročné správy 1843 – 1891, Protokoll der am 12 februar 1843 abgehaltenen General-Versammlung der Aktionäre der Pressburger Sparkasse, Beilage Nr.1, Nr. 3. Prešporská sporiteľňa otvorila aj bežný účet u Prvej rakúskej sporiteľni, ktorý použila v prípadoch peňažnej tiesne.

v Győri v roku 1846 si zakúpila štátne dlhopisy *Metalliques* v nominálnej hodnote 70 000 zlatých s 5 % úrokom, ktoré ale o dva roky v lete 1848 spôsobili značné finančné ťažkosti. Základy ústavu sa otriasli kvôli panike a vyberaniu vkladov, preto aby disponovali nejakým vlastným kapitálom, boli nútení predat' dlhopisy pri značne nepriaznivom kurze.⁹⁰ Prešporská sporiteľňa mala pevnejšie finančné základy a v krízových rokoch, aj keď utrpela straty, nemusela predávať cenné papiere. Regeneráciu tejto bilančnej položky je však možné zaregistrovať až na konci 50. rokov 19. storočia.

Vývoj cenných papierov v Prešporskej sporiteľni (1842 – 1849, v zlatých)⁹¹

Rok	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849
Cenné papiere	58 300	13 666	113 640	205 805	270 575	255 035	241 060	97 150
Rast/ pokles v %	–	-76,5	+731,5	+81,1	+31,4	-5,7	-5,4	-59,6

Druhú alternatívu znamenali pôžičky poskytnuté mestám a podnikateľským subjektom v Uhorsku. Medzi klientmi nájdeme mestá Prešporok, Debrecín, Stolický Belehrad, Satu Mare. Samotná Pešť dostala v roku 1845 až 600 000 zlatých na 5 % úrok s 1 % splátkami.⁹² Prešporská sporiteľňa na žiadosť grófa Istvána Széchenyiho úverovala aj Valcový mlyn v Pešti, ktorý potreboval rýchlo peniaze na prevádzkové náklady.⁹³

Sporiteľňa razila novú cestu aj v meste: poskytovala úvery (zatiaľ v pre nás neznámom množstve a druhu) akciovým spoločnostiam v doprave a priemysle, Prvej uhorskej prešporsko-trnavskej železnice a bola aj pri založení Prešporskej mlynskodolinskej spoločnosti (*Pressburger Mühl-Thal-Aktiengesellschaft*) v roku 1845. Vo výbore tejto akciovej spoločnosti boli viacerí poprední predstavitelia sporiteľne (napr. Franz Zichy, Georg Zechmeister, Theodor Edl).⁹⁴

Konklúzie

Historický význam sporiteľníctva oproti bankovníctvu sa akoby v slovenskej historiografii posúval do úzadia. Do popredia sa (treba podotknúť, že právom)

90 SZÁVAY, ref. 38, s. 94, 188.

91 ANBS, f. BPSB, inv. č. 67, Hlavná pokladničná kniha 1842 – 1862; JÓNÁS, ref. 54, s. 87.

92 JÓNÁS, ref. 54, s. 42.

93 VISZOTA, Gyula. *Széchenyi és a Pesti Hengermalom*. Budapest: Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt, kiadása, 1910, s. 40.

94 JÓNÁS, ref. 54, s. 42; Pozsonyi malomvölgytársaság. In *Pesti Hírlap*, 5. júna 1846, roč. 6, č. 686, s. 383; FITTBOGEN, Gottfried. Friedrich List in Pozsony (Pressburg). Di Gründung der Mühlthal-Gesellschaft. In *Ungarische Jahrbücher*, 1942, roč. 3, zväzok 22, s. 133 – 139.

dostávajú banky, ich obchody, podnikateľské elity, ale nemožno zabudnúť ani na ostatné alternatívne formy úverovania (sporiteľne a úverové družstvá).⁹⁵

Práve v uhorskom kontexte v prvej polovici 19. storočia vznikali ešte ich „hybridné“ formy, t. j. inštitúcie na hraniciach zisku a filantropie, a postupne sa rozširovala aj ich sociálna misia. Menší záujem našich historikov o klasické idey sporiteľníctva a o zahraničné formy sporiteľní, o ich adaptačný mechanizmus v uhorských podmienkach, má svoje historiografické a koncepcné dôvody, ale jedno je isté: kultúrno-inštitucionálny transfer najmä z nemeckých a rakúskych krajín nie je možné negovať a treba sa ním zaoberať. Zo sporiteľní sa potom rýchlo stali – v špecifických uhorských podmienkach – viac či menej dominantné depozitné banky, na čele s najvplyvnejšími a najmajetnejšími obchodníkmi, ale vo svojom pomenovaní si ešte dlho zachovávali slovo „sporiteľňa“. V 19. storočí spoločnosti stále signalizovali svoje ľudomilné ciele, odstraňovanie prvkov chudoby, pričom, ale už bez škrupúl, zarábali v prospech akcionárov a stali sa aj nástrojmi modernizácie nielen na krajinskej, ale aj na regionálnej úrovni.

Jedným z nich bola Prešporská sporiteľňa. Stala sa priekopníčkou v rozširovaní obchodníckeho princípu v uhorskom bankovníctve. Tento peňažný ústav iniciovali v roku 1841 v mestskej societe všeobecne uznávané osobnosti, obchodníci a aristokrati, predstavitelia miestnej, predovšetkým nemeckej a v menšej miere maďarskej elity. Banka pôsobila nepretržite od roku 1842 až do roku 1945, keď jej majetok bol vyhlásený za nepriateľský kapitál a následne bol skonfiškovaný, resp. znárodnený.

Táto sporiteľňa vytvárala s ostatnými prešporskými peňažnými ústavmi a budapeštianskymi veľkobankami konzorciá, ktoré financovali veľké mestské stavebné projekty. Poskytovala tradičné bankové služby (vklady, hypotéky, zmenky, obchod s cennými papiermi) a dlhodobé úvery miestnym priemyselným a obchodným firmám. Jej reeskontné úverové kontakty s ostatnými sporiteľňami naznačujú existenciu pružnej a rozsiahlej úverovej siete, ktorá sa po roku 1918 – aspoň do polovice 20. rokov 20. storočia – modifikovala len v malej miere.

Napriek tomu, že banka patrila medzi smerodajné a najsilnejšie provinčné ústavy v uhorskom bankovníctve v 19. storočí a bola považovaná za vplyvnú inštitúciu na Slovensku v prvej polovici 20. storočia, jej dejiny neboli adekvátne prebádané. Na mestskom bankovom trhu si vydobyla monopolné, v hornouhorskom regióne nie bezvýznamné postavenie a udržala si ho, v konkurencii miestnych finančných ústavov a filiálok budapeštianskych bánk, až do roku 1918.

Jednoducho táto banka je súčasťou dejín slovenského bankovníctva. Štúdiá sa preto zameriavala na výskum najstarších dejín tohto ústavu, najmä na širšie

95 Ich detailnejšie charakteristiky pozri CASSIS, Youssef – GROSSMAN, S. Richard – SCHENK, R. Catherine (eds.). *The Oxford Handbook Banking and Financial History*. Oxford: University Press, 2016, s. 197 – 201. ISBN 9780199658626.

súvislosti jeho vzniku v kontexte vývoja sporiteľníctva v zahraničí a v Uhorsku, na hybridné formy úverových inštitúcií a na obchodnú činnosť v období 1842 – 1849. Dúfam, že štúdia prispeje k vytvoreniu nového obrazu aj o stredo-európskych, transnacionálnych finančných elitách a otvorí diskusiu v slovenskej historiografii nielen o inštitucionálnych podobách úverovania, ale aj o špecifikách uhorského bankovníctva v 19. storočí.

JENSEITS DER PHILANTHROPIE. DIE ERSTEN JAHRE
DER PRESSBURGER SPARKASSA (1842–1849)

ŠTEFAN GAUČÍK

Diese Studie befasst sich mit den Umständen der Gründung der Pressburger Sparkassa sowie deren Geschäftstätigkeit und Geschäftsambitionen im Zeitraum von 1842 bis 1849. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, gerade im ungarischen Kontext, sind ihre „hybriden“ Formen geschaffen worden, d.h. Institutionen an den Grenzen des Profits und der Philanthropie, und ihre soziale Mission wurde schrittweise erweitert. Sparkassen wurden dann unter bestimmten ungarischen Bedingungen schnell zu mehr oder weniger dominanten Einlagenbanken, angeführt von den einflussreichsten und wohlhabendsten Händlern. Sie behielten das Wort „Sparkasse“ jedoch noch lange in ihren Namen. Im 19. Jahrhundert signalisierten sie noch immer ihre philanthropischen Ziele der Gesellschaft – die Beseitigung der Armutselemente –, aber ohne Skrupel erzielten sie einen Gewinn zugunsten der Aktionäre und wurden nicht nur auf nationaler, sondern auch auf regionaler Ebene zu Instrumenten der Modernisierung. Die Pressburger Sparkassa ist zu einem Pionier bei der Erweiterung des Geschäftsprinzips im ungarischen Bankwesen geworden. Diese Währungsinstitution wurde im Jahr 1841 in der Stadtgesellschaft von allgemein anerkannten Persönlichkeiten, Kaufleuten und Aristokraten, Vertretern der lokalen, hauptsächlich deutschen und in geringerem Maße der ungarischen Elite initiiert. Tatsächlich fungierte sie von Anfang an als Depotbank.

Die Idee eines unabhängigen Finanzinstituts, das von Privatpersonen nach dem Geschäftsprinzip in Pressburg gegründet wurde, entstand nicht zufällig ohne spezifische Pläne und entsprechende Kenntnisse. Wichtig wurden auch die allgemeinen Vorstellungen der Zeit, zum Beispiel über die soziale und wirtschaftliche Bedeutung der Ersparnisse, die eng mit Altruismus und Philanthropie verbunden sein sollte.

Ausländische Impulse spielten eine wichtige Rolle, ebenso wie inländische Initiativen, die Förderung der Spar- und Bankideen und nicht zuletzt die Geschäftserfahrung der Pressburger Händler.

Štefan Gaučík, PhD.

Historický ústav SAV

P. O. BOX 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava

e-mail: stefan.gaucik@savba.sk